

УДК 321.01

АГОНІСТИЧНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: БІОПОЛІТИЧНИЙ ПІДХІД

Анастасія Кравець

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин, кафедра політології
пр. Гагаріна, 72, 49010, м. Дніпро, Україна*

З другої половини ХХ століття в західній політичній науці сформувалася тенденція до переорієнтації наукових досліджень із вивчення політичних систем, інститутів і процесів до аналізу поведінки політичних акторів. Проблематика політичної поведінки є складною для аналізу, адже в сучасному біополітичному дискурсі й досі не вироблено єдиного уявлення про ті фундаментальні характеристики, що містяться в природі людини й формують її політичну поведінку. На особливу увагу заслуговує агоністична поведінка, адже розуміння природи агресії, домінування й підкорення сприятиме виробленню нових технологій управління й запобігання конфліктам.

Ключові слова: політична поведінка, агоністична поведінка, агресія, домінування, підкорення.

Актуалізація біополітичної аналітики в сучасній політологічній науці пов'язана з процесом взаємозближення природничого та соціогуманітарного знання, зокрема, біології й політичної науки. Відомий біополітик Ч. Еван наполягає на тому, що політологам час звернути увагу на генетичні особливості людської поведінки з урахуванням останніх досліджень у цій сфері для того, щоб вони припинили пояснювати політичну поведінку згідно з принципами ХІХ ст. [14, с. 134]. Р. Бланк вважає, що для розуміння політики необхідно застосовувати знання, отримані на основі вивчення природного світу, адже «людина є частиною світу природи». Науковець наголошує на необхідності переорієнтації теоретичної «парадигми» в політології з традиційних поведінкових підходів на еволюційні [10, с. 15].

Серед біополітиків, що займаються цією проблематикою, слід виокремити А. Соміта, С. Петерсена, А. Олескіна, П. Кропоткіна, Р. Бланка та інших. Однак слід зазначити, що їхні погляди мають як спільні риси, так і суттєві відмінності. Отже, наукове знання стосовно біополітичного погляду на природу й форми політичної поведінки потребує подальшого наукового аналізу та поглиблення.

Дослідники виокремлюють агоністичні та лояльні (неагоністичні) форми політичної поведінки. Агоністична поведінка (від грец. *agonizomai* – «я борюся») пов'язана з конфліктами між живими організмами [6, с. 82]. Це поняття включає: 1) агресію; 2) домінування; 3) ізоляцію (уникнення); 4) підпорядкування (підкорення). Агоністичні форми поведінки пронизують політичну сферу життя суспільства й утілюються у вигляді конфліктів між державами, партіями, «групами тиску», між гілками влади й окремими політичними діячами. За словами А. Олескіна, найбільш руйнівною формою агоністичних взаємодій у людському суспільстві є війни як організовані міжгрупові конфлікти. Отже, дослідження агоністичних (ворожих, конфліктних) форм поведінки є важливим завданням сучасної політичної науки, адже воно сприятиме виробленню нових технологій подолання конфліктів і культивуванню лояльних форм взаємодії людей у соціумі [6, с. 82–83].

Серед вищезазначених форм агоністичної поведінки біополітиків найбільше цікавить агресія. Класичне біополітичне визначення агресії дав Н. Тінберген: наближення до супротивника й нанесення будь-якої шкоди або генерація стимулів, що спонукають про-

тивника підкоритися [8]. Р. Хайнд трактує агресію як адресовану іншій особині поведінку, яка може призвести до нанесення ушкоджень, часто пов'язану зі встановленням зверхності, отриманням доступу до певних об'єктів або права на якусь територію [9].

Стосовно людини дається таке визначення: агресія – фізична або вербальна поведінка, спрямована на заподіяння будь-якої шкоди [5]. Таким чином, агресія (без уточнення, чи є вона вмотивованою, чи ні) полягає в тому, щоб завдати фізичної або моральної шкоди іншим людям.

Узагалі феномен агресії цікавить не тільки біополітиків, а й філософів, соціологів, антропологів, психологів і етологів. Проте біополітичний підхід до феномена агресії має свої особливості, адже агресія розглядається не як емоція, а як модель (тип) поведінки. При цьому біополітики наполягають на тому, що агресія, як і егоїзм, закладена в людину природою, але може бути приборкана в процесі соціалізації й виховання.

Біополітики виокремлюють два види агресії: 1) ультимативну (які переваги в ході природного відбору отримують істоти, наділені здатністю до агресії?); 2) проксімативну (які фізіологічні й психологічні чинники породили агресію конкретної істоти в конкретний момент?) [6, с. 83].

Перший тип агресії викликаний: 1) необхідністю підтримки індивідуального існування живих істот. «Така агресія виникає в ході конкуренції за життєві ресурси, включаючи захоплення й утримання території» [7]; 2) необхідністю встановлення відносин, що забезпечують особині стійкість її положення в суспільстві. Маються на увазі відносини «домінування-підпорядкування», що призводять до формування ієрархій [6, с. 84]; 3) необхідністю збереження єдності спільноти перед обличчям «чужаків». Як писав К. Лоренц, дружба (усередині групи) посилюється ворожнечею (між групами), тобто дихотомією «свої-чужі», яка спостерігається на всіх рівнях біологічної еволюції [4].

Другий тип агресії включає: 1) агресію заради агресії або, за Д. Майерсом, «ворожу агресію» [5]. У цьому разі агресія виникає або спонтанно, або у відповідь на неприємний подразник [6, с. 85]. Проте один із провідних біополітиків, К. Лоренц, не погоджується з такими причинами, вважаючи, що агресія – це один з основних інстинктів у тварин, який є визначальною потребою, а не відповіддю на подразник [4]; 2) інструментальну агресію, яка націлена на отримання того чи іншого ресурсу, що належить іншій особині; 3) підліткову агресію, спрямовану на самоствердження молодого індивіда в суспільстві [6, с. 85].

К. Лоренц вважав, що для майбутнього всього виду завжди вигідно, щоб ареал проживання завоював найсильніший із двох суперників: «Якщо спеціальні інтереси соціальної організації не вимагають тісного спільного життя, то з цілком зрозумілих причин найбільш сприятливим є рівномірний розподіл особин виду в життєвому просторі, в якому цей вид може мешкати» [4].

Причиною виникнення агресії є не лише територіальна та групова диференціація, а й боротьба за виживання власних генів. Зокрема, про це писав Р. Докінз. Дослідник розумів індивідуума як «егоїстичну машину», запрограмовану на те, щоб передавати свої гени наступним поколінням. До того ж, на думку Р. Докінза, «машини виживання» (люди) здатні бути більш агресивними, якщо належать до одного й того ж виду [6, с. 85].

На думку М. Бутовської, агресія як поведінка людини в соціумі дозволяє зрозуміти, що власне агресія є інтегративною частиною внутрішньогрупових стосунків і може траплятися в умовах налагоджених соціальних відносин. Така модель поведінки людей допомагає інтегрувати конкуренцію та кооперацію в їхні взаємовідносини [1]. На нашу думку, агресія в таких спільнотах є своєрідним «тестом на міцність» тих відносин і тієї системи цінностей, які існували перед конфліктною ситуацією.

Немає необхідності підкреслювати величезне біополітичне значення агресії для інтерпретації воєн, заколотів, повстань, етнічних конфліктів та інших негативних явищ у людському суспільстві. Тому великий інтерес викликають наявні у тварин так звані «буфери агресивної поведінки», що послаблюють агресію [1, с. 5–71]. К. Лоренц вважав методом послаблення агресії її ритуалізацію – заміну прямих нападів погрозами [4]. Поряд із ритуалізацією тварини практикують також зміщену агресію (наприклад, птах клює неживий предмет замість партнера). Подібна зміщена агресія проявляється й у людини. Вона є нешкідливим еквівалентом агресивних дій, у тому числі у взаємовідносинах між цілими державами (наприклад, дипломати двох країн, отримавши інструкцію зтягувати переговори, роками обговорюють питання про протокол і порядок денний) [2].

Хоча агресивність – явище, універсальне для всіх представників *Homo sapiens*, ступінь її сильно варіюється: від принципу «ненасильства» в Норвегії – до войовничих індіанців у Південній Америці, у яких приблизно 50% дорослих чоловіків, доживши до зрілого віку, «займаються тим, що вбивають» [5]. Можна сказати, що така форма політичної поведінки, як агресія, відгравала важливе значення для становлення гетероієрархічних структур – недемократичних держав, які в ході еволюції використовували агресію як інструмент забезпечення виживання виду, а далі – як спосіб приборкати інших заради власної вигоди. Однак вона має місце й у політиці сьогодення, поширюється від міжособистісних конфліктів парламентарів, провладних та опозиційних політичних сил до міждержавних конфліктів.

Другою формою агоністичної поведінки, яка тісно переплітається з першою, є домінування (боротьба за територію, ресурси, владу тощо). Домінування, на думку А. Соміта і С. Петерсена, призводить до формування соціальних і політичних ієрархій: «Люди – це соціальні примати з вродженою схильністю до ієрархічних і авторитарних соціальних і політичних структур» [16, с. 1–5]. Соціальні примати демонструють поведінку домінування й живуть в ієрархічних соціальних (у випадку з людським видом – політичних) структурах. Ієрархія є однією з найбільш універсальних особливостей соціальної та політичної організації [16, с. 8]. На наш погляд, доречним буде також навести тезу Дж. Шефера: «Сучасне людське життя – це переважно наявність знань в ієрархії підкорення: коли ми не спимо, ми проводимо більшу частину часу в ієрархіях, які розповсюджуються від корпоративної промисловості до державного управління» [15, с. 174]. Б. Гінсберг висловив ту ж саму ідею: «У всіх людських груп є свої ієрархії поваги-домінування. Колективно й історично такі ієрархічні організації, здається, укорінені в біологічну природу нашого виду, і тому повинні частково розумітися в термінах еволюції» [8, с. 1].

Таким чином, біополітики вважають, що агресивність закладена в людину природою, а схильність до домінування й формування політичних ієрархій є еволюційно закріпленою властивістю людської поведінки. Однак слід зазначити, що далеко не всі індивіди продукують агресивну поведінку й прагнуть до домінування. А тому в межах розгляду проблематики агоністичних форм поведінки варто говорити й про ізоляцію та підкорення.

Слід відзначити, що біополітики значно меншу увагу приділяють ізоляції. Так, ізоляція є варіантом агоністичної поведінки, що являє собою альтернативу агресії. Вона передбачає відхід від контакту з потенційним агресором, уникнення його, наприклад, за рахунок формування відокремлених територій. Ізоляція реалізується не тільки на індивідуальному, але й на груповому рівні. У людському суспільстві вона існує в різноманітних формах: люди ізолюються в печерах, будинках, палацах, проводять національні, державні й інші кордони, ділять між собою сфери впливу, області компетенції, рівні політичних структур [6, с. 87].

Значно більше біополітиків цікавлять такою формою поведінки, як підкорення. «Підкорення (*submission*) – сукупність форм поведінки, спрямованих на припинення агресії з боку домінуючої особи» [6, с. 87].

Форми підпорядкування у тваринному світі варіюються, але найпоширенішими є: 1) применшення розмірів тіла (опускається голова, згинається спина); 2) інфантильна поведінка, що викликає в агресора враження, що перед ним – дитинча; 3) презентація агресорові найбільш уразливих місць тіла (загривок, спина, живіт) [6, с. 87]. Підкорення входить до складу ефективних буферів агресії між приматами. Воно має різноманітні втілення й у людському суспільстві [5].

Біополітики вважають, що тенденція коритися поступово закріплюється в самій нашій природі й призводить до появи феномена «людської слухняності». Як зазначають А. Соміт і С. Петерсен, природний відбір забезпечив нас «готовністю виконувати покірну роль» [16, с. 24]. Підтвердження цьому знаходимо в Дж. Шефера: «Сучасне людське життя – це переважно наявність знань в ієрархії підкорення: коли ми не спимо, ми проводимо більшу частину часу в ієрархіях, які розповсюджуються від корпоративної промисловості до державного управління... Серед найсильніших і постійних еволюційних спадщин нашого виду є готовність коритися тим, хто при владі» [15, с. 169, 174].

Біополітики зазначають, що закони покори можуть бути двох видів. Згідно з першим організм робить щось, що він вважав би за краще не робити; у другому випадку організм утримується від дій, які він вважав би за краще вчинити. У представників будь-яких соціальних видів виявляється покора щодо тих, хто займає панівне місце в соціальній ієрархії. Люди живуть у багатьох ієрархіях, але нас цікавить тільки політична покора, тобто дії, що реалізуються підлеглими у відповідь на накази (явні або приховані), які вони отримують від тих, хто вище в політичній ієрархії. При цьому наша генетична схильність полягає в тому, щоб коритися [16, с. 25]. Як підкреслюють Х. Келман і В. Гамільтон, «вражаючий феномен ієрархій влади – це готовність громадян виконувати накази, не ставлячи питань <...>, навіть коли ця покора тягне за собою величезні жертви або необхідність учинення дій, які за інших обставин громадяни вважали б морально неприйнятними» [13, с. 137]. Це одна особливість людської поведінки, яку дійсно важко пояснити: наша екстраординарна готовність підкорятися чужим бажанням. Таким чином, покора – це поведінковий корелят панування й ієрархії [16]. Прихильники еволюційної теорії застосовують її для вивчення поведінки всіх тварин, вважаючи, що їй притаманні певні спільні риси. Біополітики ж ідуть далі, говорячи про те, що на формування людської поведінки впливає не тільки біологія, а й виховання. Але зазначають при цьому, що зводить все лише до виховання, навчання й соціалізації, як це роблять психологи, соціологи й біхевіористи, не можна, оскільки людська поведінка завжди містить не тільки психологічну та соціальну, а й біологічну (генетичну) складову частину. І на противагу тезі Р. Дарендорфа про те, що наше тіло – це не реальне «ми», що біологічні поняття й теорії не можуть торкнутися цілісності нашої індивідуальності [11, с. 20], біополітики наводять контраргументи. 1. Універсальність покори вказує на те, що вона лежить в основі самої «людської природи» в якості «генетичної запрограмованості». 2. Якщо покори просто навчаються, як тоді пояснити готовність «людини розумної» демонструвати таку поведінку в усі часи в усьому світі? Великий пласт відомостей, отриманих експериментальним шляхом, свідчить про нашу схильність коритися [16, с. 26].

Підсумовуючи вищезазначене, констатуємо, що схильність до агресії закладена в людину природою, а схильність до домінування й формування політичних ієрархій є еволюційно закріпленою властивістю людської поведінки. Однак не всі індивіди продукують агресивну поведінку й прагнуть до домінування, а тому варто говорити також про ізоляцію та підкорення. Агресія може бути приборкана в процесі соціалізації й виховання, проте не слід забувати, що людська поведінка містить завжди не тільки соціальну, а й біологічну складову. Дослідження агоністичних форм поведінки, розуміння їхньої природи й причин сприятиме виробленню нових технологій управління й подолання конфліктів, а також культивуванню лояльних форм взаємодії людей у соціумі й політиці: координації, кооперації, співпраці тощо.

Список використаної літератури

1. Бутовская М. Этология человека: история возникновения и современные проблемы исследования / М. Бутовская // *Этология человека на пороге 21 века: новые данные и старые проблемы*. – М. : Старый Сад, 1999. – С. 5–71.
2. Дольник В. Непослушное дитя биосферы. Беседы о человеке в компании птиц и зверей / В. Дольник. – М. : Педагогика, 1994. – 208 с.
3. Кропоткин П. Взаимная помощь как фактор эволюции / П. Кропоткин. – Петербург : Товарищество «Знание», 1907 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://iph.ras.ru/elib/Kropotkin_Vzaimopom.html.
4. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц ; пер. с нем. Г. Швейника. – Москва : Прогресс, 1994 – 556 с.
5. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 2000. – 254 с.
6. Олескин А. Биополитика. Политический потенциал современной биологии / А. Олескин. – М. : Научный мир, 2007. – 459 с.
7. Плюснин Ю. Проблема биосоциальной эволюции. Теоретико-методологический анализ / Ю. Плюснин. – Новосибирск : Наука, 1990. – 240 с.
8. Тинберген Н. Социальное поведение животных / Н. Тинберген. – М. : Мир, 1993. – 152 с.
9. Хайнд Р. Поведение животных. Синтез этологии и сравнительной психологии / Р. Хайнд. – М. : Мир, 1975. – 856 с.
10. Blank R. *Biology and Politics: An Introduction* / R. Blank // *Politics and the Life Science: The State of the Discipline*. – UK: Emerald Group Publishing, 2014. – 280 p.
11. Dahrendorf R. *Essays of the Theory of Society* / R. Dahrendorf. – Stanford SA: Stanford University Press, 1968. – 300 p.
12. Ginsberg B. *The evolution of social and political behaviour* / B. Ginsberg. – Washington DC, 1988. – 198 p.
13. Kelman H. *Crimes of Authority and Responsibility* / H. Kelman, V. Hamilton. – NY, 1998. – 305 p.
14. Peterson A. *Biology and politics : The cutting edge* / A. Peterson, A. Somit. – UK : Emerald Group Publishing, 2011 – 231 p.
15. Shepher J. *Commentary* / J. Shepher // *Dominance, Aggression, and War*. – N.Y. : Paragon, 1987. – P. 174–175.
16. Somit A. *The Failure of Democratic Nation Building : Ideology Meets Evolution* / A. Somit, S. Peterson. – NY : Palgrave Macmillan, 2005. – 190 p.

AGONIST FORM OF POLITICAL BEHAVIOUR: BIOPOLITICAL INTERPRETATION**Anastasiya Kravets**

*Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University,
Faculty of Social Sciences and International Relations,
Department of Political Science
Gagarina, 72, 49010, Dnipro, Ukraine*

Agonist form of political behaviour is the main aim of the article. The study tested that political behaviour is the difficult question for biopolitics, because in biopolitical discourse there are many discussions about fundamental characteristics of human nature and form of political behaviour. Understanding the nature of aggression, domination and subjugation contribute to the development of new technologies of power and conflict prevention.

Key words: political behaviour, agonist behaviour, aggression, dominance, submission.